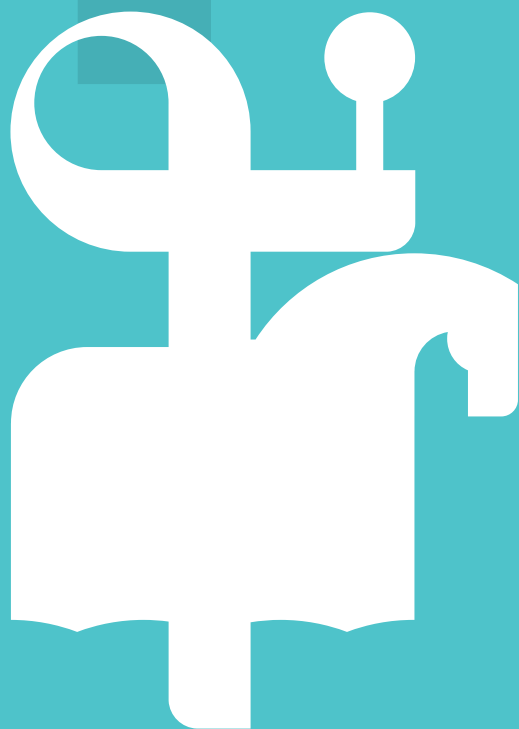

.....

NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE

W TEORII I PRAKTYCE

.....

.....
**NIEMATERIALNE
DZIEDZICTWO
KULTUROWE**
W TEORII
I PRAKTYCE
.....

.....

NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE

W TEORII I PRAKTYCE

.....

Redakcja naukowa
Anna Niedźwiedź i Izabela Okręglicka

Muzeum Krakowa

Kraków 2021

dr hab. Anna Niedźwiedź, prof. UJ
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
 <https://orcid.org/0000-0002-2299-2288>
✉ a.niedzwiedz@uj.edu.pl

mgr Izabela Okręglicka
Muzeum Krakowa
 <https://orcid.org/0000-0002-6462-4977>
✉ I.Okręglicka@muzeumkrakowa.pl

© Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2021
Rynek Główny 35, 31-011 Kraków

Kolegium Wydawnicze Muzeum Krakowa: Jacek Salwiński (przewodniczący), Marcin Baran (sekretarz), Monika Bednarek, Anna Biedrzycka, Ewa Gaczoł, Piotr Hapanowicz, Zdzisław Noga, Wacław Passowicz, Andrzej Iwo Szoka, Maria Zientara
Kierownik projektu: dr Andrzej Iwo Szoka

Recenzenci: prof. dr hab. Janusz Barański; dr hab. Hanna Schreiber
Opracowanie redakcyjne: Dorota Illnicka
Transkrypcja debaty: Przemysła Dziegiel
Fotografie: Kamila Baraniecka-Olszewska, Katarzyna Bednarczyk (MHK), Rafał Chojnacki (Centrum Archiwistyki Społecznej), Mariusz Grabarski, Andrzej Janikowski (MHK), Kamil Karski (MHK), Przemysław Konieczny, Justyna Łukaszewska-Haberkowa, Krystian Mucha, Łukasz Stypuła, zbiory: Danuty Kucab, Muzeum Krakowa, the National Archives and Records Administration (Waszyngton)

Na okładce logo Dni Krakowa według projektu Zygmunta Kinastowskiego i Antoniego Starzyńskiego

ISBN 978-83-66334-64-9
ISBN 978-83-8138-349-3

<https://doi.org/10.12797/9788381383493>

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**

Centrum Obsługi Zwiedzających
Rynek Główny 35, 31-011 Kraków
tel.: 12 426 50 60
info@muzeumkrakowa.pl
www.muzeumkrakowa.pl
www.facebook.com/muzeumkrakowa

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

SPIS TREŚCI

Przedmowa	7
Joanna Dziadowiec-Greganić , <i>Pomiędzy praktykami niematerialnego dziedzictwa kulturowego a działaniami na jego rzecz. Krytyczna perspektywa prakseologiczna</i>	11
Kamila Baraniecka-Olszewska , <i>Reżimy dziedzictwa. O krakowskiej Rękawce</i>	27
Marta Śmietana , <i>Cmentarz – muzeum. Poza kategoriami</i>	41
Łukasz Stypuła , <i>„Czy wszyscy Żydzi mają rogi?”. Obraz „obcego” na stadionach piłkarskich na przykładzie Krakowa</i>	59
Łukasz Sochacki , <i>Usłyszane dziedzictwo. Szkic z dźwiękowej etnografii</i>	73
Justyna Łukaszewska-Haberkowa , <i>Krakowska koronka klockowa. Teoria i praktyka niematerialnego dziedzictwa kulturowego</i>	89
Alicja Soćko-Mucha , <i>Nie tylko „krakowskie”. Szopkarstwo na Pomorzu</i>	99
<i>Konflikt czy harmonia? Dziedzictwo niematerialne między siłą lokalnej tożsamości a produktem turystycznym. Zapis debaty</i>	113
Noty o autorach	131
Indeks osobowy	133

POMIĘDZY PRAKTYKAMI NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO A DZIAŁANAMI NA JEGO RZECZ

Krytyczna perspektywa prakseologiczna

Współcześnie koncept dziedzictwa niematerialnego cieszy się ogromną popularnością zarówno w świecie naukowym (w różnych dziedzinach wiedzy), jak i popularno-naukowym (w różnych dziedzinach działalności kulturalnej i społecznej). We wszystkich sferach jest istotnym instrumentem. Z wyrażenia o charakterze peryferyjnym zmieniło się w określenie używane bardzo często i w różnych kontekstach. Niniejszy artykuł analizuje temat łączenia interdyscyplinarnej refleksji teoretycznej dotyczącej niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz szeroko pojętej działalności na jego rzecz. Interpretacje i wnioski płynące z tych połączeń mogą być wykorzystywane w konkretnych projektach oraz szerszych programach czy wręcz strategiach ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego zarówno w konkretnych wspólnotach, jak i na poziomie ponadlokalnym.

Osią zarysowanych rozważań będą dwie perspektywy badawcze:

1. Krytyczne studia nad dziedzictwem (*critical heritage studies* – CHS) będące reakcją na Autoryzowany/Usankcjonowany Dyskurs Dziedzictwa (*Authorized Heritage Discourse* – AHD)¹ oraz korespondujący z nimi nurt heterodoksyjnej teorii dziedzictwa².

¹ Laurajane Smith, będąca autorką zarówno tej koncepcji, jak i samego pojęcia, pisze wprost, że „negocjowanie znaczeń dziedzictwa jest »walką o władzę«, ponieważ dziedzictwo samo w sobie jest zasobem politycznym” [Smith 2006, s. 281]. Ponadto twierdzi, że AHD został stworzony świadomie w celu „odsunięcia” dyskursów większości interesariuszy [Smith 2006, s. 106].

² Dokładniej odwołuję się tu do heterodoksyjnej doktryny konserwatorskiej, ukształtowanej niejako w opozycji do wcześniejszej doktryny konserwatorskiej, którą uznano za ortodoksyjną. Powstała w latach 80. XX wieku jako reakcja na kontrolę znaczeń przez ekspertów i dominację perspektywy konserwatorskiej skoncentrowanej na obiekcie. Według niej podstawowe koncepcje praktyki ochrony dziedzictwa, takie jak autentyczność i znaczenie, mogą istnieć niezależnie od tkanki fizycznej. Praktyka konserwacji heterodoksyjnej to podejście „oddolne” angażujące interesariuszy w sposób wzmacniający społeczność,

2. Podejście prakseologiczne, a dokładniej teoria praktyk.

Stosowane wspólnie mogą dać nowe spojrzenie na koncepcję dziedzictwa niematerialnego w działaniu (z nurtem partycypacyjnych badań w działaniu włącznie). Połączenie to sprawia, że zmieniają się akcenty, jeśli chodzi o dychotomię eksperci–depozytariusze, która miejscami przybiera wręcz formę opozycji. W efekcie zmieniają się role, jakie w systemie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego pełnią i jedni, i drudzy. Dodatkowo płynne zaczyna być już samo rozróżnienie na wyłącznie ekspertów i wyłącznie depozytariuszy. Ponadto zmianie ulega również postrzeganie procesów patrymonializacji.

Po zarysowaniu zasygnalizowanych tu podejść odniosę je do wybranych studiów przypadków. Będą to trzy projekty, które współtworzyłam lub nadal współtworzę w różnym charakterze, starając się każdorazowo zachowywać postawę asystującego brokera:

1. Projekt badawczo-animacyjny „Wiśniowski Jarmark Rzemiosł i Zawodów Tradycyjnych – lokalna tradycja w działaniu”.
2. Projekt sieciującej ścieżki archiwizacyjnej dla kół gospodyń wiejskich realizowany w ramach Centrum Archiwistyki Społecznej.
3. Projekt „EtnoStoria” – koncepcja stworzenia aplikacji mobilnej do samodzielnej archiwizacji, digitalizacji i promocji dziedzictwa, realizowana w ramach projektu „Kooperatywa”.

Innymi słowy, w niniejszym tekście podzielę się swoim własnym podejściem, jakie stosuję, zarówno badając praktyki niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jak i prowadząc różnorodne projekty – nazwijmy je w tym miejscu zbiorczo „animacyjnymi” – na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Valdimar T. Hafstein w swojej książce *Making Intangible Heritage* zadaje nieco przewrotne pytanie: „Jeśli dziedzictwo niematerialne jest rozwiązaniem, to co jest problemem?” [Hafstein 2018b, s. 161-169]³. Odnosi się tu konkretnie do koncepcji niematerialnego dziedzictwa kulturowego spopularyzowanej przez UNESCO [zob. Konwencja UNESCO... 2003], ukierunkowanej czy wręcz zawężanej od razu do jego ochrony. Podsumowujący rozdział Hafstein tytułuje wprost: *Dziedzictwo niematerialne jako diagnoza, ochrona jako leczenie* [Hafstein 2018b, s. 153-160].

Spróbujmy popatrzeć na ów koncept nieco szerzej. Według sygnalizowanych powyżej krytycznych studiów nad dziedzictwem właściwie całe dziedzictwo jest niematerialne, lub jeszcze inaczej, dziedzictwo jest właściwie tylko niematerialne: „jeśli dziedzictwo jest mentalnością, sposobem poznania i widzenia, wówczas całe dziedzictwo staje się w pewnym sensie »niematerialne«” [Smith 2006, s 43]. „Dziedzictwo jest procesem

w których eksperci stają się facylitatorami. Teoria heterodoksyjna nie ma na celu zastąpienia jednego systemu wartości innym ani wyeliminowania ekspertów. Szuka raczej sposobu na włączenie szerszego zakresu wartości interesariuszy przez pryzmat wspólnot praktyków. Heterodoksyjna doktryna konserwatorska miała duży wpływ na krytyczne podejścia do dziedzictwa [zob. Wells 2007; Jokilehto 2007; Kulikauskas 2007; Gibson, Pendlebury 2009; Schofield, 2014; Sprinkle 2014].

³ Warto dodać, że pytanie to pojawia się dopiero na końcu książki jako tytuł zakończenia – konkluzji.

a nie rzeczą i z natury jest niematerialne” [Emerick 2014, s. 190]. To wspomniany proces, praktyka, dokładniej zbiór procesualnych praktyk dyskursywnych, skoncentrowanych na przeszłości, ale realizowanych w teraźniejszości oraz w większości z myślą o przyszłości [Kirshenblatt-Gimblett 1998; Smith 2006; Holtorf, Fairclough 2013; Harrison 2013; Emerick 2014; Logan, Wijesuriya 2015; Logan, Craith, Kockel 2015; Wells 2017; Silverman, Waterton, Watson 2017; Tunbridge 2018]. Keith Emerick podkreśla, że dodatkowo jest to praktyka konstruowana w teraźniejszości. „To ciągle, eksperymentalny dialog z przeszłością: »proces« zamiast »produkt«” [Emerick 2014, s. 190]. Ponadto praktyka ta jest w dużo większym stopniu niż kiedyś świadoma i refleksyjna oraz działająca w sferze regulacji tożsamości kulturowych, narodowych, regionalnych, etnicznych. Dlatego – jak twierdzą Laurajane Smith oraz Keith Emerick – warto postrzegać dziedzictwo bardziej w kategoriach czasownika niż rzeczownika [Emerick 2014, s. 190]. Skoro zatem dziedzictwo jest czasownikiem, to aktywuje się jedynie w działaniu. Gdy mamy natomiast do czynienia z podejściem czynnościowym, zawsze potrzebny jest do owej aktywności jej wykonawca. Dodatkowo Rodney Harrison analizuje dziedzictwo jako rodzaj aktywności społecznej (*social action*), która sprawia, że jest ono negocjowane w ramach procesów społeczno-kulturowych [Harrison 2010a; Harrison 2010b, s. 3]. Aktywność tę realizują zaś obecnie w rozmaity sposób wszyscy, którzy są z danym dziedzictwem w jakiejś mierze związani, przykładają do niego z jakichś powodów dużą wagę, dla których jest ono – jak zresztą widnieje również w definicji niematerialnego dziedzictwa kulturowego zawartej w konwencji UNESCO z 2003 roku – wyrazem ich tożsamości⁴.

Tym samym dochodzimy do niezwykle ważnego zwrotu w myśleniu o dziedzictwie, które obecnie – poza jego kultywowaniem, przekazywaniem, szeroko pojętą ochroną – jest dziś jednocześnie interpretowane⁵ oraz w różny sposób i na różnych polach używane: nurt wykorzystywania dziedzictwa [Smith 2006], dziedzictwo jako potencjał prorozwojowy [Purchla 2013; Murzyn-Kupisz 2011]. Podejście to odnajdujemy u Ernsta Jüngera, który twierdził, że „być spadkobiercą nie oznacza być epigonem. Żyć w tradycji, nie oznacza ograniczać się do niej. Odziedziczyć dom, oznacza nim zarządzać, a nie przekształcać go w muzeum pozostawiając rodzicielskie sprzęty na swoich miejscach” [Jünger 2009, s. 9]. W tzw. nowych teoriach dziedzictwa kluczowe jest jednak to, że wspomnianej interpretacji oraz użyć, wykorzystać, adaptacji dokonują nie tylko szeroko pojęci eksperci dziedzictwa. Nie tylko oni też dziedzictwem zarządzają. Bardzo trafnie oddają to słowa Jacka Purchli: „Skoro dziedzictwo należy do nas wszystkich, to nie jest domeną wąskiej grupy ekspertów. Jego wartość wyznaczają użytkownicy” [Purchla 2013, s. 44]. Jeszcze dalej posunął się Jeremy Wells,

⁴ Zob. Artykuł 2, ustęp 1 Konwencji UNESCO 2003.

⁵ Mam tu na myśli popularny dziś nurt interpretacji dziedzictwa, wychodzący jednak daleko poza dziedzinę turystyki. W turystyce spopularyzował go Freeman Tilden. Według niego to sztuka przekazu i wyboru, którą uznał za narzędzie ochrony dziedzictwa. Opracowując zasady interpretacji, wskazał, iż „interpretując – rozumiemy, rozumiejąc – doceniamy, doceniając – chronimy” [Tilden 2019, s. 88].

stwierdził on bowiem, że „wszyscy jesteście ekspertami dziedzictwa” [Wells 2017]. Ja dodaję zawsze: naszego dziedzictwa, tj. przede wszystkim tego, z którym możemy się w pełni utożsamić oraz z pełną świadomością i tym samym odpowiedzialnością możemy postawić przed nim przedrostek „moje”, „nasze”.

Te procesualne, dyskursywne praktyki wobec przeszłości własnej – a czasem, co ciekawe, również obcej – określa się obecnie coraz częściej mianem patrymonializacji⁶ (*heritagization, heritization*) [Smith 2006; Harrison 2013; Bernbeck 2013; Kowalski 2013; Klekot 2016; Bujdosó et al. 2015; AlAnood Bin AlShaikh 2017]. Jako coraz bardziej popularny dziś proces w wielu przestrzeniach i wielu rozmaitych dziedzinach rozumieć ją można z jednej strony jako świadomy akt dziedziczenia, który wskazuje na to, że czujemy się spadkobiercami jakiejś schedy, tradycji. Kultuwujemy ją, dbamy o nią, biorąc jednocześnie za nią odpowiedzialność. Zazwyczaj czujemy się też członkiem wspólnoty owej tradycji oraz jej spadkobiercami – jesteśmy depozytariuszami, dziedzicami. Podejście to akcentuje świadomą i czynną postawę wobec własnej spuścizny. Z drugiej strony patrymonializacja tłumaczona jest jako działanie, którego celem jest stwarzanie, wytwarzanie dziedzictwa. Barbara Kirshenblatt-Gimblett określa je jako szczególny sposób produkcji kulturowej, dokonywanej w teraźniejszości, podczas której wytwarza się coś nowego, co równocześnie odwołuje się do przeszłości [Kirshenblatt-Gimblett 1998, 2001, s. 44]. Wówczas może to być również działanie zewnętrzne, tj. nieodnoszące się jedynie do depozytariuszy. Często jest czynione przez osoby spoza danej wspólnoty dziedzictwa. Może być zarówno oddolne, jak i odgórne, dużo częściej jednak niż w pierwszym przypadku ma znamiona instytucjonalizacji. I jedno, i drugie podejście wskazuje jednak na uznanie czegoś za dziedzictwo.

Koresponduje to po części z podejściem prakseologicznym. Dokładniej mam tu na myśli teorię praktyk Theodora R. Schatzkiego [Schatzki 1996, 2001, 2012] i Andreasa Reckwitz [Reckwitz 2002, 2017], którzy w aktywnościach społecznych poczynili wyraźne rozróżnienie na *displaying* (które można tłumaczyć jako wystawianie na pokaz, eksponowanie, przedstawianie, modelowanie, manifestowanie, reprezentację) oraz na *doing* (tj. aktywności dziejące się, działające). Zwrot ku praktykom (*practice turn, practice shift*) zakłada ich konstytutywną rolę. Z punktu widzenia praktyk dziedzictwa niematerialnego rozróżnienie to jest niezwykle istotne. Te drugie, tj. dziejące się, działające strumienie ludzkiej aktywności – jak je określają Schatzki i Reckwitz – zorientowanej w naszym przypadku na przeszłości, zorganizowane są bowiem wokół wspólnej praktycznej wiedzy oraz zdolności i umiejętności jej wykorzystywania. Stanowią swego rodzaju realizację *know how to do*, czyli „wiedzy, jak coś się robi”, „wiedzy-przepisu aplikowanej w działaniach” (*knowledge in action*) i co ważne, podzielanej oraz przekazywanej przede wszystkim międzypokoleniowo. Kluczowe jest działanie, a nie jedynie postawa deklaratywna, zorientowana np. na wartości. Analogicznie aktywności z przestrzeni *displaying* będą dążyły bardziej w stronę instytucjonalizacji tych pierwszych. Wówczas otwiera się całe spektrum działań na rzecz konkretnych praktyk niematerialnego

⁶ Fr. *patrimonialisation*, ang. *patrimonialization, heritagization, heritization*.

dziedzictwa kulturowego, które w konwencji wszystkie zbiorczo określane są jako ochrona⁷. Działania te mogą być tak wewnętrzne, jak i zewnętrzne, oddolne, jak i odgórne. Hafstein pisze wprost, że konwencja identyfikacji i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego oznacza:

tworzenie nowych instytucji społecznych (jak rad dziedzictwa niematerialnego, komitetów, komisji, jury, sieci, fundacji itp.) oraz kuratorowanie określonych gatunków ekspresji kulturowych (listy, wystawy, festiwale, warsztaty, konkursy, nagrody, filmy dokumentalne, materiały promocyjne, itp.). Instytucje te zarządzają tymi ekspresjami, praktykami kulturowymi w działaniach określanych jako „ochrona” [Hafstein 2018a, s. 128].

Warto dodać, że Hafstein definiuje ochronę niematerialnego dziedzictwa jako „refleksyjną modernizację” (*reflexive modernization*), z założenia przekształcającą zidentyfikowane praktyki kulturowe w dziedzictwo: „Dziedzictwo niematerialne i ochrona idą ze sobą w parze jak herbata i herbatniki lub, dokładniej, jak podmiot i orzeczenie. Gdy praktyka kulturowa zostanie zinterpretowana jako dziedzictwo, przygotowuje to grunt pod jego ochronę” [Hafstein 2018a, s. 128]. Kierując się założeniami teorii praktyk akcentującej wytwarzanie – „robienie” (*doing*), a nie wystawianie na pokaz oraz chowanie już zrobionego (*displaying*), praktyki dziedzictwa niematerialnego dziedziczy się w formie aktywnego przekazu międzypokoleniowego (*know how to do in action*).

Wracając do perspektywy krytycznej, która wpuszcza do sfery eksperckiej wszystkich użytkowników dziedzictwa, a przede wszystkim depozytariuszy, współcześnie ich domeną stają się już nie tylko same praktyki niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ale również wszelkie zinstytucjonalizowane działania na ich rzecz. Innymi słowy, depozytariusze sami prowadzą różnorodne działania ochronne, do których oblige ich konwencja. Gdy zgłasza się daną praktykę do wpisania już na listę krajową, wniosek aplikacyjny musi zawierać m.in. program jej ochrony łącznie z planem pozyskania na to środków⁸. Współcześnie działania depozytariuszy wychodzą zatem daleko poza „stare”, znajome kultywowanie. Społeczności bowiem w myśl dziedzictwa w działaniu same dziś nim zarządzają, prowadzą aktywność edukacyjną, animacyjną wokół dziedzictwa, nie tylko je identyfikują i popularyzują, ale i same dokumentują, archiwizują, badają, a więc i interpretują, i wreszcie się nim inspirują. Ponadto działania te nie muszą koncentrować się na dążeniu do zarejestrowania na liście krajowej, tudzież w rejestrze „dobrych praktyk” na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego czy w następnej kolejności na zakusach, aby znaleźć się na światowej liście UNESCO. Niniejszy tekst przybliży parę takich „działań poza listami i rejestrami”, akcentując przy tym współpracę szeroko pojętych ekspertów (zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych) oraz instytucji i organizacji z depozytariuszami i szerzej lokalnymi wspólnotami dziedzictwa. Współpracę na zasadach równości, zasadach

⁷ Zob. Artykuł 2, ustęp 3 Konwencji UNESCO.

⁸ Zob. Formularz wniosku zgłoszeniowego o wpis na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, https://niematerialne.nid.pl/Ochrona_dziedzictwa/Wytyczne/ – 14 XI 2021.

partnerskich. Współpracę w modnym dziś modelu kooperatywnym, turkusowym⁹ oraz opartym na społeczności¹⁰.

Jako pierwszy pragnę przybliżyć projekt badawczo-animacyjny „Wiśniowski Jarmark Rzemiosł i Zawodów Tradycyjnych – lokalna tradycja w działaniu”¹¹. Przywołany w tytule jarmark był tylko jednym z wielu mnogich działań projektowych. Był do słownie zwieńczeniem projektu, który obejmował liczne przedsięwzięcia i ich efekty¹².

⁹ Ewolucyjny turkusowy model organizacji to jeden z pięciu modeli zarządzania Frederica Laloux, które uporządkował od najbardziej autorytarnych i schematycznych do najbardziej demokratycznych oraz otwartych i rozwojowych (czerwony – autorytarny, najbardziej hierarchiczny; bursztynowy – konformistyczny, myślenie na górze, działanie na dole; pomarańczowy – organizacja jako maszyna; zielony – pluralistyczny, organizacja jak rodzina). Turkus to najbardziej demokratyczny, dialogiczny, partnerski, otwarty, prorozwojowy i „współdziałający” model organizacji – rodzaj aktywnego zarządzania wspólnotowego, harmonijnego współzarządzania [Laloux 2014].

¹⁰ Model „oparty na społeczności” (*community based*) odnosi się do podejścia filozoficznego, w którym społeczności odgrywają aktywną rolę i uczestniczą w podkreślanu i rozwiązywaniu ważnych dla nich kwestii. Podejście oparte na społeczności zachęca te społeczności, wspólnoty do aktywnego projektowania, rozwijania i dostarczania własnych strategii działania, aktywizując ich członków do zidentyfikowania problemów i współpracy w celu rozwiązania tych problemów [Van Bibber 1997].

¹¹ Dofinansowany ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury program „Kultura ludowa i tradycyjna” 2018. Strona projektu: <http://wisniowskijarmark.gokis-wisniowa.pl/> – 12 XI 2021.

¹² Wśród najważniejszych wymienić należy: etnograficzne badania terenowe prowadzone przez zespół badawczo-dokumentacyjny z Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie oraz pracowników Gminnego Ośrodka Kultury i Sportu w Wiśniowej przy aktywnym współudziale lokalnej społeczności; inwentaryzację gorsetów będących własnością mieszkańców i lokalnych instytucji oraz utworzenie „tradycyjnego” (w postaci kart inwentarzowych) oraz wirtualnego, multimedialnego katalogu gorsetów (teren gminy to nadal sprawnie funkcjonujące „zagłębie” hafciarstwa i krawiectwa strojów ludowych, regionalnych, wśród których dominują gorsety); tematyczne spoty stworzone przez autorki projektu oraz absolwentów warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych (specjalność: sztuka nowych mediów) oraz filmy – reportaże, relacje z projektu, rozmowy o projekcie zrealizowane przez lokalne media, które pełnią rolę nie tylko dokumentacji całego przedsięwzięcia, ale również formę profesjonalnych materiałów promujących gminę Wiśniowa; interaktywną stronę internetową stanowiącą załączek wiśniowskiego archiwum społecznego, na której znalazły się m.in. wspomniany katalog gorsetów, interaktywna mapa tradycyjnych profesji/zawodów: rzemiosł, rękodzieła, lokalnej wytwórczości, produkcji i ich twórców (charakter crowdsourcingowy – mieszkańcy gminy na bieżąco sami mogą rozbudowywać bazę), galeria fotograficzna, audio i wideo, wirtualna wystawa, o nas w mediach; inwentaryzację (przeprowadzoną we wszystkich sołectwach gminy) starych fotografii stanowiących własność mieszkańców przedstawiających tytułowe tradycje rzemieślnicze, rękodzielnicze, wytwórcze i przetwórcze oraz dawne lokalne jarmarki w działaniu; stacjonarną i wirtualną wystawę „Wiśniowskie dziedzictwo w dawnym obiektywie” prezentującą fotografie pozyskane w trakcie inwentaryzacji, przełamane współczesnymi portretami ich narratorów, tj. (wy)twórców, rzemieślników, rękodzielników, wśród których prowadzone były badania terenowe; wieżerzenie wiśniowskiej domowej spuścizny z warsztatów, pracowni, szaf, strychów, garaży, piwnic, magazynów, archiwów – przyniesione pamiątki, kroniki, wyroby i kolekcje zasilają wystawę „Wiśniowskie dziedzictwo w dawnym obiektywie”; problemową, ilustrowaną monografię *Handmade in Wiśniowa. Wiśniowsko różno robotą...* (forma drukowana i elektroniczna – formaty PDF, EPUB – w wolnym dostępie); etnograficzny dokument filmowy *Handmade in Wiśniowa* – owoc badań terenowych – wiśniowskie rozmowy rzeki w pigułce

Tym, co jest najbardziej istotne z punktu widzenia niniejszych rozważań, jest to, że projekt zainicjowany został oddolnie, tj. przez przedstawicieli lokalnej społeczności, którzy poprosili mnie, abym „pomogła im zrobić coś z ich dziedzictwem”. Gmina Wiśniowa – sytuująca się na styku różnych regionów etnograficznych (Krakowiaków Zachodnich, Lachów Limanowskich i Szczyrzyckich oraz górali zagórzańskich i kliszczackich) – jest nadal stosunkowo słabo udokumentowanym i zbadanym terenem¹³. Ze względu na swoje pograniczne położenie została w latach 70. XX wieku uznana przez badaczy za „teren przejściowy” [Reinfuss 1970, s. 12, 173], który do dziś nie doczekał się osobnych, bardziej szczegółowych opracowań¹⁴. Uformowane zewnętrznie i ogólnie podziały etnograficzne oraz przypisane kategoryzacje nie zawsze idą jednak w parze z tożsamością regionalną. Tak właśnie jest w przypadku niektórych mieszkańców, którzy niefortunny termin „teren przejściowy” uznali za stygmatyzujący i wykluczający, twierdząc zadziornie, że być może kiedyś mieli stan przejściowy, ale dziś przerodził się on w silną własną tożsamość i świadomość swojego złożonego dziedzictwa, które pragną zachować.

Projekt rozpoczął się od zorganizowania w miejscowym Gminnym Ośrodku Kultury i Sportu tzw. okrągłego stołu, podczas którego przedstawiciele różnych miejscowych środowisk debatowali, co będzie jego osią tematyczną. Zdecydowano, że będzie to szeroko pojęte rzemieślnictwo i rękodzielnictwo oraz wiśniowski handel. Skoncentrowano się zatem na dziedzinie zwanej w Konwencji UNESCO 2003 „umiejętnościami związanymi z rzemiosłem tradycyjnym” i przez samo UNESCO określonej jako „prawdopodobnie najbardziej materialna manifestacja niematerialnego dziedzictwa kulturowego” [Konwencja UNESCO... 2003] oraz na praktyce będącej przez wieki sposobem dystrybucji owoców tej pierwszej, m.in. w specjalnie do tego

(film prezentuje fragmenty wywiadów z wybranymi (wy)twórcami w gminie Wiśniowa oraz z miejscowym proboszczem i jest rodzajem preludium, zapraszającym do pełnych rozmów zamieszczonych w książce); tematyczne warsztaty oraz animacyjne spotkania i debaty praktyków i teoretyków; tematyczne widowiska współtworzone przez różne pokolenia mieszkańców działających w lokalnym ruchu artystycznym, folklorystycznym; wieńczący projekt Wiśniowski Jarmark, który w swoim zamierzeniu bazował na dawnych, cyklicznych jarmarkach wiśniowskich (współtworzony w różnym wymiarze i charakterze przez mieszkańców, a przede wszystkim przez wszystkich zidentyfikowanych w trakcie projektu przedstawicieli tradycyjnych profesji/zawodów: rzemieślników, (wy)twórców, przetwórców, rękodzielników, hodowców, przedsiębiorców, twórców, artystów itd.); podsumowującą projekt konferencję teoretyków i praktyków pt. *Wielokulturowe dziedzictwo rzemieślniczo-rękodzielnicze i targowo-handlowe pogranicznej gminy Wiśniowa w działaniu*, której towarzyszyła m.in. promocja książki i projekcje filmów z projektu.

¹³ Badania, które tu przybliżam poprzedziły analizy językoznawcze, realizowane przez zespół kierowany przez Macieja Raka. W ramach projektu „Wiśniowski godka – językowe dziedzictwo Wiśniowej” powstał m.in. Słownik: *Słownictwo i kultura ludowa gminy Wiśniowa*, red. M. Rak, autorzy haseł A. Bar-szczewska [et al.], Wiśniowa 2018 (wydanie drukowane i elektroniczne), zob. <http://wisniowskogodka.gokis-wisniowa.pl/> – 12 XI 2021.

¹⁴ Warto nadmienić, że istnieją monografie o grupach i terenach sąsiadujących z gminą Wiśniowa. Tymczasem o tradycjach, obyczajach, architekturze, stroju, sztuce czy muzyce mieszkańców obszaru, który obecnie należy do gminy Wiśniowa, istnieją jedynie wzmianki w publikacjach zamieszczonych w tomie 1 i 2 *Monografii powiatu myślenickiego* [Reinfuss 1970].

zaaranżowanej przestrzeni miejscowego jarmarku, odbywającego się na tych terenach – według ksiąg parafialnych od ok. XVII stulecia do lat 70. XX wieku. Dprecyzowując, skupiono się na artystycznych i użytkowych praktykach (wy)twórczych, ogniskujących się wokół klucza *handmade in* Wiśniowa. Ponadto ważnym wątkiem stało się wspomniane zagadnienie pograniczności oraz historycznej już dziś wielokulturowości. Próbowano do niego dotrzeć poprzez zbadanie, jak w świadomości współczesnych mieszkańców rysuje się wielokulturowe dziedzictwo rzemieślniczo-rękodzielnicze i targowe tamtejszych terenów, które ukształtowało się i rozwijało również poprzez obecność na nich społeczności żydowskiej. Trudniła się ona głównie handlem, kramarstwem, szynkarstwem i karczmarstwem, ale także rzemieślnictwem, w którym przodowało rzeźnictwo i masarstwo [Dziadowiec-Greganić, Dudek 2019].

Kontynuując rozpoczynającą projekt formułę „okrągłego stołu”, wszystkie kolejne etapy projektu – począwszy od poszukiwania środków, napisania wniosku o dofinansowanie, stworzenia zespołu projektowego, pozyskania partnerów, patronów aż po jego realizację – realizowane były wspólnie, tj. wraz z zaangażowanymi mieszkańcami. Bardzo istotnym elementem było to, że jednym z głównych partnerów projektu stało się Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie. Przybyła w teren ekipa pracowników muzeum, którą kierowałam jako ówczesny pracownik tej instytucji oraz koordynator naukowo-merytoryczny projektu, zajęła właściwie pozycję wynajętego przez społeczność lokalną zawodowca służącego swoim warsztatem i wiedzą. Działania na rzecz dziedzictwa prowadzone w ten sposób dają podstawę do traktowania ich jako odpowiedzi na realną, a nie kreowaną potrzebę mieszkańców tego regionu, świadomych potencjału, wykorzystania i interpretacji własnego dziedzictwa kulturowego.

Kolejnym przykładem, który pragnę przybliżyć, jest szeroko pojęta działalność kół gospodyń wiejskich na rzecz ich dziedzictwa niematerialnego. Uwaga nie zostanie tu jednak skierowana bezpośrednio na popularną tradycję tworzenia wieńców dożynekowych oraz szerszych praktyk z nią związanych, jak np. organizacja samych dożynek, tworzenie sytuacyjnych przyśpiewek itd. Koła gospodyń wiejskich to organizacje o bogatej i długiej tradycji, które współcześnie z powodzeniem mogą stanowić wzorcowy przykład aktywnych, odpowiedzialnych i zaangażowanych społecznie grup lokalnych¹⁵, szerzących postawy obywatelskie oraz uchodzących w swoich regionach za strażniczki niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W tym miejscu chcę poruszyć zagadnienie, być może na pierwszy rzut oka niekojarzone z aktywnością KGW, jakim jest archiwizacja własnego dziedzictwa. Dokładniej chodzi o archiwistyczną ścieżkę KGW i rodzącą się sieć archiwów społecznych KGW. Powstaje ona we współpracy z Centrum Archiwistyki Społecznej (CAS) z Warszawy. Zostałam jej mentorką jako jedna z ambasaderek archiwistyki społecznej powołana przez CAS. Archiwistyka społeczna to dziedzina archiwistyki zajmująca się teoretycznymi

¹⁵ Od 2018 roku dzięki dedykowanej im ustawie posiadają one osobowość prawną, zob. Ustawa z dnia 9 listopada 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich, Dz.U. 2018, poz. 2212.

i praktycznymi aspektami gromadzenia, przechowywania, opracowywania i udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach społecznych, prowadzonych przez organizacje pozarządowe lub powstałych przy jednostkach samorządu terytorialnego jako efekt celowej, oddolnej działalności obywatelskiej opartej najczęściej na pasji. Archiwa te gromadzą niepaństwowy zasób archiwalny. Tak archiwistykę społeczną definiuje samo Centrum Archiwistyki Społecznej¹⁶. Podkreśla też ono, że archiwa społeczne gromadzą fotografie, wspomnienia, nagrane relacje, historie mówione, dokumenty życia społecznego. Wkraczają często na obszary pomijane przez archiwa państwowe, ocalając historię życia codziennego, dzieje lokalne, znane czasem tylko wąskiej grupie pasjonatów. Główną misją AS-ów (jak potocznie określa się archiwa społeczne) jest aktywne działanie na rzecz ratowania i ochrony dziedzictwa kulturowego, a celem – pozyskiwanie, zabezpieczanie, opracowanie i udostępnianie materiałów wchodzących w skład niepaństwowego zasobu archiwalnego. Ponadto kluczowe jest też działanie ich twórców na rzecz zaangażowania społeczeństwa w pracę archiwum – aktywne pozyskiwanie zbiorów, animowanie lokalnej wspólnoty, projekty edukacyjne realizowane w oparciu o zbiory [Centrum Archiwistyki Społecznej, *Definicja*].

Koła gospodyń wiejskich jako wiekowe już organizacje lokalne działające na rzecz własnego dziedzictwa współcześnie bardzo świadomie podchodzą do realizowanych przez siebie przedsięwzięć. Zawsze prowadziły kroniki, a często współpracowały także przy tworzeniu izb regionalnych. Dziś coraz lepiej czują się też w nowych technologiach, więc są otwarte również na to, by przenosić swoje zbiory do OSY, czyli Otwartego Systemu Archiwizacji CAS [<https://osa.archiwa.org/>]. To środek do tego, żeby społeczności mogły w sposób uporządkowany zebrać swoje archiwalia i dzielić się nimi z innymi. I właśnie się to dzieje.

Jednym z młodych stażem AS-ów, ale bardzo aktywnym na tym polu, jest Stowarzyszenie Gospodyń Wiejskich w Głogoczowie (powiat myślenicki), które współtworzy szersze zasięgiem Archiwum Społeczne wsi Głogoczów. Gromadzi w nim zbiory archiwalne mieszkańców, lokalnych organizacji oraz instytucji [zob. strona internetowa Archiwum Społeczne wsi Głogoczów]. Projekty stowarzyszenia (projekt „Nasz Senior – Nasz Skarb” oraz projekt „Ocalić od zapomnienia... kroniki Domu Kultury w Głogoczowie”¹⁷) doskonale oddają przybliżane tu przeze mnie podejścia. Ich założeniem jest to, że wszystkie etapy budowania archiwum wraz z prowadzeniem badań w terenie (wspólne wypracowanie tematyki i kategorii zbiorów, wspólne opracowanie kwestionariuszy ankiet, kart inwentaryzacyjnych itd., wywiady z mieszkańcami

¹⁶ Zob. Centrum Archiwistyki Społecznej, *Definicja*, [on-line:] <https://archiwa.org/definicja> – 12 XI 2021.

¹⁷ Projekty dofinansowane zostały z programu „Działaj Lokalnie” Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności realizowanego przez Akademię Rozwoju Filantropii w Polsce (ARFP) i Sieć Ośrodków Działaj Lokalnie oraz przez Miasto i Gminę Myślenice. Operatorem dla projektów z programu „Działaj Lokalnie” realizowanych w powiecie myślenickim (w którym znajduje się Głogoczów) jest Fundacja ARTS. Od 2021 roku w ramach programu „Działaj Lokalnie” we wspomnianej fundacji we współpracy z Centrum Archiwistyki Społecznej uruchomiliśmy ścieżkę tematyczną konkursu „Dziedzictwo – Archiwizacja”.

prowadzone według koncepcji historii mówionych, identyfikacja lokalnych zasobów dziedzictwa, inwentaryzacja tychże zasobów oraz ich opracowanie, archiwizacja i digitalizacja) realizują sami mieszkańcy (reprezentujący różne grupy). To osoby, które odpowiedziały na apel pomysłodawcy i inicjatora projektu – wspomnianego koła w Głogoczowie, które jest również wspomnianym stowarzyszeniem. Poprzez tego typu działania mieszkańcy Głogoczowa stają się świadomymi badaczami, archiwistami i kustoszami własnego dziedzictwa. Kolejnym kołem, które buduje swoje archiwum we współpracy z Fundacją ARTS oraz Centrum Archiwistyki Społecznej, jest Koło Gospodyń Wiejskich w Osieczanach (powiat myślenicki). Działania archiwalne prowadzą jako część projektu „Nasze korzenie w Osieczanach”, realizowanego również w ramach wspomnianej wyżej ścieżki „Dziedzictwo – Archiwizacja” programu „Działaj Lokalnie”.

Poprzez budowanie sieci tematycznych archiwów społecznych, która nieustannie się rozrasta, Centrum Archiwistyki Społecznej tworzy realne więzi z lokalnymi społecznościami i z nami jako ambasadorami. To doskonały przykład instytucji w pełni dla społeczności, a nie odwrotnie, przyjmującej rolę pomocnika oferującego konkretne narzędzia, szkolenia, konsultacje (bezpłatnie). To realne wsparcie dla samodzielnych działań danych organizacji czy nieformalnych grup lokalnych. Przybliżając sieciującą ścieżkę archiwistyczną dla KGW, należy wspomnieć o Ogólnopolskim Konkursie „Kronikarki”. Centrum Archiwistyki Społecznej zrealizowało go jako jedno z wydarzeń w ramach 29. Edycji Europejskich Dni Dziedzictwa. Celem konkursu było odkrycie skarbów, jakie kryją kroniki KGW, będące również doskonałym źródłem dokumentacji lokalnych praktyk niematerialnego dziedzictwa kulturowego tworzonej – co najważniejsze – przez same wspólnoty. Wszystkie koła za udział otrzymały archiwistyczny pakiet szkoleniowy. Dodatkowo zwycięskie Koło Gospodyń Wiejskich w Imbramowicach (woj. dolnośląskie) poza nagrodami rzeczowymi miało możliwość zrealizowania wraz z Centrum Archiwistyki Społecznej wystawy dotyczącej jego działalności, w tym historii zapisanej w kronice [zob. *Konkurs „Kronikarki”*; *Koło z historią*].

Ostatnim przykładem jest inicjatywa, nad którą pracujemy już od pewnego czasu w Fundacji ARTS w ramach projektu „Kooperatywa” z Programu Rozwoju Organizacji Obywatelskich Narodowego Instytutu Wolności (PROO-NIW): crowdsourcingowa aplikacja mobilna EtnoStoria do samodzielnej inwentaryzacji, archiwizacji, digitalizacji i upowszechniania dziedzictwa tak lokalnego, jak i rodzinnego. Obecnie pojawia się coraz więcej różnorodnych narzędzi do digitalizacji dziedzictwa, służących przede wszystkim jego promowaniu, pokazywaniu (wirtualne zwiedzanie zdigitalizowanych muzeów i miejsc zabytkowych, tematyczne turystyczne szlaki kulturowe i inne). Pandemia przyspieszyła ten proces. Instytucje otwierają swoje zasoby, a oferty, które tworzą, personalizowane są pod różnego typu odbiorców. Jak pokazują wyniki przeprowadzonej przeze mnie analizy rynku poprzedzającej realizację projektu, nadal jednak brak – i to nie tylko w Polsce – aplikacji dedykowanej bezpośrednio depozytariuszom: twórcom, użytkownikom i kontynuatorom swojego własnego dziedzictwa chcącym je odkrywać, rozwijać, zachowywać, chronić, jak i żyć w nim i przekazywać dalej; wreszcie pokazywać je innym. Niszę tę ma zagospodarować właśnie EtnoStoria.

Idea jest taka, aby za pomocą jednego kompleksowego narzędzia użytkownik rozumiany jako organizacja, ale przede wszystkim jako osoba prywatna, mógł budować swoje własne, indywidualne tematyczne multimedialne archiwa dziedzictwa (tak jak je sam rozumie, zwracając uwagę na to, co dla niego jest ważne), dodając zdjęcia, filmy, skany, a także nagrywając lokalne historie mówione itd. (po swojemu i na własnych zasadach). Ludzie postrzegają i definiują bowiem dziedzictwo na podstawie kryteriów wynikających ze swoich osobistych doświadczeń i historii społeczności, w których żyją. Dodatkowo te historie mogą być bardzo różne, odmiennie przedstawiane, interpretowane przez poszczególne grupy i osoby. Wszystkie razem jednak składają się na nasze dziedzictwo. Aplikacja będzie pozwalała na digitalizację, ale także na promowanie własnego dziedzictwa, łącznie z działalnością prowadzoną na jego bazie oraz na sieciowanie się z innymi użytkownikami. Może być też używana jako narzędzie edukacyjne, np. dla uczniów, oraz badawcze, np. dla studentów. Najistotniejsze jest jednak to, że w pierwszej kolejności adresowana jest nie do instytucji, a bezpośrednio do społeczności lokalnych, do każdego z nas jako „nośnika” dziedzictwa. Dzięki niej będziemy mogli zebrać swój cały etnoświat w jednym miejscu i następnie zdecydować, czy chcemy i w jakim zakresie podzielić się nim szerzej z innymi. Pomagają nam testerzy rekrutujący się z różnorodnych grup społecznych. Jak twierdzą Lídia Oliveira, Ana Carla Amaro i Ana Melro, „w społeczeństwie sieciowym nie można myśleć o dziedzictwie kulturowym, jego zachowaniu i utrzymaniu bez uwzględnienia procesów cyfrowych i systemów teleinformatycznych, a także jego wpływu na innowacje terytorialne” [Oliveira, Amaro, Melro 2020, s. 381]. W kontekście digitalizacji warto mieć jednak na uwadze, aby nowe technologie i media – podobnie jak działania marketingowe – były dla dziedzictwa środkiem, a nie odwrotnie.

Jak twierdzi Keith Emerick: „Krytyczne studia nad dziedzictwem zmieniają kulturę praktyk ochronnych i sposób wykorzystywania wiedzy specjalistycznej z zakresu dziedzictwa, oferując alternatywne sposoby tworzenia dziedzictwa” [Emerick 2014, s. 226]. Dodałabym tutaj jeszcze: i interpretowania dziedzictwa. Dodatkowo podejście prakseologiczne, wprowadzające rozróżnienie na *displaying* i *doing* – reprezentacja, manifestacja i instytucjonalizacja dziedzictwa, a dosłownie „robienie” dziedzictwa (kultywowanie w praktyce) – rzuca nowe światło na koncepcję niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO oraz przede wszystkim na jego ochronę, która jest tutaj środkiem, a nie celem samym w sobie. W efekcie zmienia się rola szeroko pojętego eksperta (m.in. antropologa, etnografa, muzealnika, ale też urzędnika, animatora, edukatora). Z „tłumacza”, arbitra, jurora, decydenta staje się on bardziej asystującym-brokerem (pośrednikiem), pomocnikiem, który dodatkowo czasem wchodzi w rolę pewnego rodzaju mediatora-facylitatora dziedzictwa wśród różnorodnych podmiotów i grup lokalnych – tych formalnych i tych nieformalnych. W konsekwencji zmienia się jednocześnie postrzeganie depozytariuszy jako jedynie badanych, edukowanych oraz aktywizowanych, a następnie monitorowanych według zaleceń i dyrektyw ogólnopolskich i międzynarodowych opartych przede wszystkim na polityce UNESCO, które powinni wdrażać, a w dalszej kolejności zdawać z tego sprawozdanie

(by np. nie zostać skreślonym z danej listy-rejestru). Połączenie krytycznej i partycypacyjnej perspektywy w działalności na rzecz dziedzictwa (łącznie z badaniami): szeroko pojęte dziedzictwo w działaniu stawia ich w roli faktycznych współbadaczy, współorganizatorów, współmenadżerów i współdecydentów oraz świadomych interpretatorów dziedzictwa. Podejście takie przyczynić się może do tego, aby stali się oni równoprawnymi, aktywnymi graczami, mającymi realny wpływ na współtworzenie i rozwijanie krajowego i światowego systemu ochrony dziedzictwa niematerialnego.

Bibliografia

- AlAnood Bin A., 2017, *The Value of Authenticity in Heritagization: An Exploratory Case-study on Dubai Historical District*, Dubai.
- Bernbeck R., 2013, *Heritage Void and the Void as Heritage*, "Archaeologies. Journal of the World Archaeological Congress" vol. 9, no. 3, s. 526-545.
- Bujdosó Z. [et al.], 2015, *Basis of Heritagization and Cultural Tourism Development*, "Procedia – Social and Behavioral Sciences" vol. 188, s. 307-315.
- Dziadowiec-Greganić J., Dudek A., 2019, *Handmade in Wiśniowa. O najbardziej materialnym z niematerialnych aspektów dziedzictwa kulturowego w pogranicznej gminie Wiśniowa*, Wrocław–Wiśniowa, *Archiwum Etnograficzne*, z. 63.
- Emerick K., 2014, *Conserving and Managing Ancient Monuments: Heritage, Democracy, and Inclusion*, Woodbridge.
- Gibson L., Pendlebury J., 2009, *Valuing Historic Environments*, London.
- Hafstein V. T., 2018a, *Intangible Heritage as a Festival; or, Folklorization Revisited*, "The Journal of American Folklore" vol. 131, no. 520, s. 127-149, <https://doi.org/10.5406/jamerfolk.131.520.0127>.
- Hafstein V. T., 2018b, *Making Intangible Heritage: El Condor Pasa and Other Stories from UNESCO*, Bloomington.
- Harrison R., 2010a, *Heritage as Social Action*, [w:] *Understanding Heritage in Practice*, ed. S. West, Manchester, s. 240-276.
- Harrison R., 2010b, *Introduction*, [w:] *Understanding the Politics of Heritage*, ed. R. Harrison, Manchester, s. 5-42.
- Harrison R., 2013, *Heritage: Critical Approaches*, New York.
- Holtorf C., Fairclough G., 2013, *The New Heritage and Re-shapings of the Past*, [w:] *Reclaiming Archaeology: Beyond the Tropes of Modernity*, ed. A. González-Ruibal, London–New York, s. 197-210.
- Jokilehto J., 2007, *International Charters on Urban Conservation: Some Thoughts on the Principles Expressed in Current International Doctrine*, "City & Time" no. 3 (3:2), s. 23-42.
- Jünger E., 2009, *Tradycja*, „Husaria Tradycji” nr 3, s. 8-11.

- Kirshenblatt-Gimblett B., 1998, *Destination Culture: Tourism, Museums and Heritage*, Berkeley.
- Kirshenblatt-Gimblett B., 2001, *La cultura de les destinacions: teoritzar el patrimoni*, „Revista d'Etnologia de Catalunya” no. 19, s. 44-61.
- Klekot E., 2016, *Dziedzictwo i jego antropologia*, „Rocznik Antropologii Historii” R. 6, nr 9, s. 7-13.
- Kowalski K., 2013, *O istocie dziedzictwa europejskiego – rozważania*, Kraków.
- Kulikauskas P., 2007, *International Charters on Conservation: The Lost C(l)auses*, „City & Time” no. 3 (3:5), s. 61-68.
- Laloux F., 2014, *Reinventing Organizations: A Guide to Creating Organizations Inspired by the Next Stage of Human Consciousness*, Brussels.
- Logan W. S., Kockel U., Craith M. N., 2015, *The New Heritage Studies: Origins and Evolution, Problems and Prospects*, [w:] *A Companion to Heritage Studies*, ed. W. S. Logan, M. N. Craith, U. Kockel, Chichester–Malden–Boston, s. 1-27.
- Logan W. S., Wijesuriya G., 2015, *The New Heritage Studies and Education, Training, and Capacity-building*, [w:] *A Companion to Heritage Studies*, ed. W. S. Logan, M. N. Craith, U. Kockel, Chichester–Malden–Boston, s. 557-573.
- Murzyn-Kupisz M., 2011, *Dziedzictwo kulturowe jako endogeniczny zasób rozwojowy jednostek terytorialnych. Polskie doświadczenia w ramach dotychczasowych perspektyw planowania unijnego*, „Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN”, s. 113-125.
- Oliveira L., Amaro A. C., Melro A., 2020, *Handbook of Research on Cultural Heritage and Its Impact on Territory Innovation and Development*, Hershey.
- Purchla J., 2013, *Dziedzictwo kulturowe*, [w:] *Kultura a rozwój*, red. J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla, Warszawa, s. 39-56, *Kultura się Liczy!*.
- Rak M. (red.), 2018, *Słownictwo i kultura ludowa gminy Wiśniowa*, autorzy haseł A. Barszczewska [et al.], Wiśniowa.
- Reckwitz A., 2002, *Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing*, „European Journal of Social Theory” vol. 5, no. 2, s. 243-263.
- Reckwitz A., 2017, *Practices and Their Affects*, [w:] *The Nexus of Practices: Connections, Constellations and Practitioners*, ed. A. Hui, T. R. Schatzki, E. Shove, Abingdon, s. 115-125.
- Reinfuss R. (red.), 1970, *Monografia powiatu myślenickiego*, t. 2, *Kultura ludowa*, Kraków.
- Schatzki T. R., 1996, *Social Practices: A Wittgensteinian Approach to Human Activity and the Social*, Cambridge.
- Schatzki T. R., 2001, *Introduction: Practice Theory*, [w:] *The Practice Turn in Contemporary Theory*, ed. T. R. Schatzki, K. Knorr Cetina, E. von Savigny, London, s. 10-23.
- Schatzki T. R., 2012, *A Primer on Practices: Theory and Research*, [w:] *Practice-Based Education: Perspectives and Strategies*, ed. J. Higgs [et al.], Rotterdam–Boston–Taipei, s. 13-26.
- Schofield J., 2014, *Who Needs Experts? Counter-mapping Cultural Heritage*, Farnham.

- Silverman H., Waterton E., Watson S., 2017, *An Introduction to Heritage in Action*, [w:] *Heritage in Action: Making the Past in the Present*, ed. H. Silverman, E. Waterton, S. Watson, Cham, s. 3-18.
- Smith L., 2006, *Uses of Heritage*, Abingdon–New York.
- Smith L., 2013, *The Intangible Cultural Heritage Convention, a Challenge to the Authorised Heritage Discourse?*, [w:] *Evaluating the Inscription Criteria for the Two Lists of UNESCO's Intangible Cultural Heritage Convention: The 10th Anniversary of the 2003 Convention. Final Report*, s. 122-128.
- Sprinkle J. H., 2014, *Crafting Preservation Criteria: The National Register of Historic Places and American Historic Preservation*, New York.
- Tilden F., 2019, *Interpretacja dziedzictwa*, przeł. A. Wilga, Poznań.
- Tunbridge J. E., 2018, *Zmiana warty. Dziedzictwo na przełomie XX i XXI wieku*, przeł. A. Kamińska, red. R. Kusek, Kraków, *Heritologia*, z. 6.
- Van Bibber M., 1997, *It Takes A Community: A Resource Manual for Community-based Prevention of Fetal Alcohol Syndrome and Fetal Alcohol Effects*, Ottawa.
- Wells J. C., 2007, *The Plurality of Truth in Culture, Context, and Heritage: A (Mostly) Post-structuralist Analysis of Urban Conservation Charters*, "City & Time" no. 3 (2:1), s. 1-13.
- Wells J. C., 2017, *What is Critical Heritage Studies and How Does it Incorporate the Discipline of History?*, [w:] J. C. Wells, *Conserving the Human Environment: Balancing Practice Between Meanings and Fabric through Applied Heritage Studies*, [on-line:] <https://heritagestudies.org/index.php/2017/06/28/what-is-critical-heritage-studies-and-how-does-it-incorporate-the-discipline-of-history/> – 14 XI 2021.

Akty prawne

- Konwencja UNESCO o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r., Dz.U. 2011, nr 172, poz. 1018.
- Ustawa z dnia 9 listopada 2018 r. o kołach gospodyń wiejskich, Dz.U. 2018, poz. 2212.

Strony internetowe

- Archiwa.org, [on-line:] <https://archiwa.org/definicja> – 12 XI 2021.
- Archiwum Społeczne wsi Głogoczów, [on-line:] https://osa.archiwa.org/archiwa/PL_1072 – 14 XI 2021.
- Centrum Archiwistyki Społecznej, [on-line:] <https://cas.org.pl/> – 12 XI 2021.
- EtnoStoria, [on-line:] <https://etnostoria.com/> – 12 XI 2021.
- Formularz wniosku zgłoszeniowego o wpis na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, [on-line:] https://niematerialne.nid.pl/Ochrona_dziedzictwa/Wytyczne/ – 14 XI 2021.
- Fundacja ARTS, [on-line:] <https://arts-fun.pl/> – 12 XI 2021.
- Koło z historią*, [on-line:] <https://cas.org.pl/wydarzenia/koło-z-historia-o-kgw-w-imbramowicach-otwarcie-wystawy> – 14 XI 2021.

Konkurs „Kronikarki”, [on-line:] <https://cas.org.pl/wydarzenia/kronikarki-konkurs-dla-kol-gospodyn-wiejskich/> – 14 XI 2021.

Otwarty System Archiwizacji, [on-line:] <https://osa.archiwa.org/> – 12 XI 2021.

Traditional Craftsmanship, [on-line:] <https://ich.unesco.org/en/traditional-craftsmanship-00057> – 12 XI 2021.

Wiśniowski Jarmark Rzemiosł i Zawodów Tradycyjnych, [on-line:] <http://wisniowskijarmark.gokis-wisniowa.pl/> – 12 XI 2021.

Wiśniowsko Godka, [on-line:] <http://wisniowskogodka.gokis-wisniowa.pl/> – 12 XI 2021.

Streszczenie

Artykuł jest analizą koncepcji niematerialnego dziedzictwa kulturowego spopularyzowanej przez UNESCO oraz związanych z nią procesów patrymonializacji praktyk kulturowych z dwóch uzupełniających się perspektyw: interdyscyplinarnych krytycznych studiów nad dziedzictwem i związaną z nimi heterodoksyjną teorią dziedzictwa oraz teorii praktyk. Tytułowe napięcie pomiędzy praktykami niematerialnego dziedzictwa kulturowego a działaniami na jego rzecz ukazane zostało na przykładach wybranych projektów, które autorka współtworzyła lub nadal współtworzy w różnym charakterze, zachowując postawę asystującego brokera. Analiza dziedzictwa niematerialnego oraz tzw. dobrych praktyk na rzecz jego ochrony z szerszej krytycznej perspektywy prakseologicznej (*know-how to do in action*), wychodzącej poza tzw. myślenie listami i rejestrami krajowymi oraz światowymi UNESCO, wpisuje się w podejście, które pojmuje dziedzictwo bardziej w kategoriach czasownika niż rzeczownika. Jego ochrona – z jednej strony – staje się tutaj środkiem, a nie celem samym w sobie i opiera się, w tym przypadku, nie tyle na postawach deklaracyjnych, zorientowanych głównie na wartości, co na szeroko pojętym działaniu: aktywnym doświadczaniu, umiejętnościach praktycznych i przekazywaniu (kultywowaniu). Z drugiej strony jest ona również aktywnością społeczno-kulturalną, która w dużej mierze dąży do instytucjonalizacji. I jedno, i drugie działania wpisują się w procesy patrymonializacji, umożliwiając odkrywanie w dziedzictwie niematerialnym kulturotwórczego potencjału prorozwojowego. Ponadto krytyczna perspektywa prakseologiczna, dając nowe spojrzenie na koncepcję dziedzictwa niematerialnego, zmienia akcenty jeśli chodzi o dychotomię eksperci–depozytariusze. W efekcie ci drudzy stają się współbadaczami, współorganizatorami, współdecydentami jako aktywni gracze, mający realny wpływ na współtworzenie i rozwijanie krajowego i światowego systemu ochrony dziedzictwa niematerialnego.

Słowa kluczowe: niematerialne dziedzictwo kulturowe, krytyczne studia nad dziedzictwem, heterodoksyjna teoria dziedzictwa, teoria praktyk, patrymonializacja, partycypacyjne badania w działaniu

BETWEEN THE PRACTICES OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AND ACTIVITIES FOR ITS BENEFIT

A critical praxeological perspective

Abstract

The article analyzes the concept of intangible cultural heritage popularized by UNESCO and the related patrimonialization processes of cultural practices from two complementary perspectives: the interdisciplinary critical heritage studies with related heterodox theory of heritage and the practice theory. The tension between the practices of intangible cultural heritage and the activities for its benefit highlighted in the title is demonstrated on the examples of selected projects that the author has co-created or continues to co-create in various ways while maintaining the attitude of an assisting broker. The analysis of the intangible heritage and the so-called good practices for its safeguarding from a wider critical praxeological perspective (know-how to do in action) going beyond the so-called thinking in terms of national or UNESCO's world lists and registers is part of an approach that understands heritage more as a verb than a noun. The safeguarding of the heritage becomes a means and not an end in itself and is based, in this case, not so much on declarative attitudes focused mainly on values, but on broadly conceived action: active experience, practical skills, and transmission (cultivation). On the other hand, it is also a socio-cultural activity that largely aims at institutionalization. Both activities are part of the patrimonialization processes, enabling the discovery of the pro-development potential of intangible heritage. Moreover, the critical praxeological perspective, which provides a new view of the concept of intangible heritage, changes the emphasis when it comes to the experts-depositaries dichotomy. As a result, the latter become co-researchers, co-organizers, co-decision makers as equal active players who have a real impact on the co-creation and development of the national and global system of intangible heritage safeguarding.

Keywords: intangible cultural heritage, critical heritage studies, heterodox heritage theory, practice theory, patrimonialization, participatory action research

W 2021 roku minęło 10 lat od chwili ratyfikacji przez Polskę Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

W ciągu ostatniej dekady zmieniło się bardzo wiele w definiowaniu, interpretowaniu i – co za tym idzie – ochronie zjawisk zaliczanych do obszaru dziedzictwa niematerialnego. Zmiany te dotyczą

nie tylko rozumienia pojęcia niematerialnego dziedzictwa, lecz również relacji pomiędzy jego praktykowaniem i przeżywaniem a teoretycznym namysłem nad dziedzictwem jako skomplikowanym kulturowym i społecznym fenomenem.

Pragnąc zrozumieć te relacje oraz ich dynamikę w listopadzie 2021 roku Muzeum Krakowa oraz Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego zaprosili ekspertów (teoretyków) oraz depozytariuszy (praktyków) na konferencję „Niematerialne dziedzictwo kulturowe w teorii i praktyce”.

W niniejszej publikacji prezentujemy 7 artykułów nawiązujących do tematu konferencji oraz zapis fragmentów debaty, która odbyła się w pierwszym dniu obrad. Tom stanowi próbę namysłu nad szerszymi teoretycznymi kontekstami niematerialnego dziedzictwa, równocześnie przywołując konkretne przykłady i studia przypadków osadzone we współczesnej rzeczywistości kulturowej w Polsce.

PATRONI MEDIALNI

ISBN 978-83-66334-64-9

<https://akademicka.pl>